

Нікольченко Ю. М.,

доцент кафедри культурології та
інформаційної діяльності
Маріупольського державного
університету, заслужений
працівник культури України
(м. Маріуполь, Україна)

РЕФОРМАЦІЯ Й УКРАЇНА (До 500-річчя Реформації в Європі)

У доповіді розглядається питання щодо поширення ідей Реформації в Україні у XVI–першій половині XVII ст. Аналізується процес розповсюдження і діяльність в українських землях протестантських рухів кальвіністів, антитринітаріїв і соцініан. Визначається їхня роль у розвитку церковного життя, освіти і культури в Україні Нового часу.

Ключові слова: Реформація, Україна, Новий час, протестантизм, кальвінізм, антитринітаризм, соцініанство, католицизм, православ'я, церковне життя, полемізм, мова, освіта, культура, контрреформація.

В докладе рассматривается вопрос о распространение идей Реформации в Украине в XVI–первой половине XVII ст. Анализируется процесс распространения и деятельность в украинских землях протестантских движений кальвинистов, антитринитариев и социниан. Определяется их роль в развитии церковной жизни, образования и культуры в Украине Нового времени.

Ключевые слова: Реформация, Украина, Новое время, протестантизм, кальвинизм, антитринитаризма, социнианство, католицизм, православие, церковная жизнь, полемизм, язык, образование, культура, контрреформация.

The paper discusses the spread of the ideas of the reformation in Ukraine in the XVI–first half XVII art. Our material analyzes the process

of dissemination and activities in the Ukrainian lands of the Protestant movements, Calvinists, Antitrinitarians and Socinian. Their role in the development of Church life, education and culture in Ukraine of the new time is determined.

Keywords: *reformation, Ukraine, New age, Protestantism, Calvinism, antitrinitarianism, Socinians, Catholicism, Christianity, Church life, polemism, language, education, culture, counter-reformation.*

Політичний, економічний, соціальний і культурний розвиток України в XVI–першій половині XVII ст. припадає на період коли її долю визначали спочатку Велике князівство Литовське і Польське королівство, а після Люблінської унії 1569 р. – Річ Посполита. В цей період українські землі пройшли кілька якісно відмінних етапів розвитку: від подолання феодальної роздробленості за відсутності своєї держави, до повного підпорядкування польській державній структурі управління.

У цей період, ряд країн Європи став ареною Реформації — соціально-політичного та релігійного руху, під гаслами якого розгорталися Селянська війна у Німеччині, національно-визвольна боротьба у Нідерландах, Чехії, Угорщині, відбувалися глибокі політичні зміни у Франції, Швейцарії, Швеції, революції в Англії та Нідерландах. Внаслідок Реформації з римо-католицизму вийшла низка церков (лютеранська, кальвіністська, англіканська) і сект (анабаптизм, антитринітаризм), що отримали назву протестантських.

У другій половині XVI ст. і особливо наприкінці цього століття Реформація поширилась і в Україні зі своєю специфікою та яскравими особливостями.

Специфіка політичного, економічного та культурного розвитку українських земель в період Реформації у XVI–першій половині XVI ст. знайшла своє відображення у численних працях

сучасних вітчизняних істориків, політологів, правознавців і культурологів Н.О. Білоуса, А.В. Блануци, В.М. Бодрухина, Я.Д. Ісаєвича, Н.П. Ковальського, В.І. Любашенка, А.М. Макарова, І.А. Мельничука, В.Л. Микитася, Ю.А. Мицика, С.В. Полтавця, М.В. Поповича, П.М. Саса, В.А. Смолія, Н.П. Старченка, В.С. Степанкова, В.І. Ульяновського, З.І. Хижняк, С.С. Черкасова, Н.М. Яковенко та інших.

Джерельну базу доповіді склали організаційно-розпорядчі документи XVI ст. Великого князівства Литовського, Польського королівства та Речі Посполитої, у яких відображена проблема конфесійних відносини в українських землях XVI ст. під впливом реформаційних рухів у Європі в XVI ст., оприлюднені у збірниках документів з історії і права України, протестантські видання в Україні, життєписи реформаторів церкви і гуманістів, які діяли на українських теренах.

Актуальність доповіді визначена необхідністю оприлюднення результатів наукового студювання проблеми реформаційного руху в українських землях у XVI ст. у контексті широкого відзначення 500-річчя Реформації у жовтні 2017 р.

Виходячи з вище означеного, мета доповіді полягає у необхідності пошуку і дослідження масиву наукової інформації з проблеми реформаційних рухів в Україні в XVI ст.

У православ'ї виявом Реформації були деякі аспекти діяльності й програми братського руху. В останній чверті XVI ст., українські братства виникли в Рогатині і Красноставі (1589), Бресті і Городку (1591), Комарні (1592) і Любліні (1594), пізніше – Судовій Вишні, Саноці, Дрогобичі, Самборі, Перемишлі, Холмі, Галичі, Бережанах, Луцьку, Кам'янці-Подільському, Кременці, Шаргороді, Немирові та Києві. Братства у багатьох питаннях ставили цілі, подібні до тих, що їх вирішували реформаційні течії [1, с. 49–51].

Серед останніх найбільшого розповсюдження в Україні набули кальвінізм, антитринітаризм і соцініанство.

Провідником протестантизму в Україні виступила шляхта, яка боролася за свої права з владою короля і магнатів, яка всебічно підтримувалася католицькою церквою. Тому боротьба шляхти за свої соціальні права так чи інакше пов'язувалася і з релігійною, а точніше, з боротьбою за право влади над церквою. Найбільше можливостей у цьому давав кальвінізм, що поширювався в українських землях з Великого князівства Литовського, Польського королівства і Угорщини. Він репрезентував демократизм релігійного інституту, виборність пастирів там, де створювалася релігійна громада та її підпорядкованість світській владі.

Серед кальвіністів були представники багатьох відомих у Європі родин українських і білоруських можновладців — Радзивилів, Воловичів, Огінських, Потоцьких, Пронських, Пузин, Сапіг, Сененських, Ходкевичів та ін. До кальвінізму приставало також і міщанство українських міст, особливо на Галичині, Волині і Поділлі.

Важливим центром розвитку кальвінізму на Волині стало м. Берестечко [2]. В останній чверті XVI ст. кальвіністські громади вже діяли у містечках Поморяни, Панівці, Гвіздці, в Перемишльській і Холмській землях Руського воєводства, Белзькому і Підляському воєводствах, на Закарпатті.

Кальвінізм отримав підтримку в Україні завдяки пристосуванню до місцевих культурницьких традицій, а також в освітянській, науковій, полемічній, видавничій діяльності з використанням слов'яно-руської мови.

Кальвінізм був зрозумілим для православних; його культова практика і церковне життя будувалися на участі мирян в євхаристії, використанні зрозумілої мови у богослужінні; важливу роль у популярності кальвінізму в Україні відігравала відсутність целібату.

Після Берестейської церковної унії 1596 р. кальвіністські діячі намагалися домовитися з православними про спільну боротьбу проти наступу католицизму. У Вільнюсі в 1599 р. було здійснено спробу створити конфедерацію кальвіністів і православних для захисту політичних та релігійних прав шляхтичів, духівництва, міщан.

У Несвіжі в 1562 р. кальвініст Симон Будний вперше здійснив видавництво «Катехізіс» слов'яно-руською мовою.

Кальвіністам в Україні належить і видавництво низки Учительних Євангелій, збірок текстів на Євангельські та Апостольські читання, що були адресовані православному читачеві, з метою їхнього навернення до протестантизму.

Яскравим прикладом пропаганди кальвінізму в Україні є «Нягівські повчання на Євангелія», написані невідомим автором у другій половині XVI ст. На перший погляд, автор «Нягівських повчань» відкрито не виступає проти православної церкви. Але у тлумаченні біблійних текстів, баченні змісту церковного життя висловлює думки, що суперечать традиційному східному християнству. Протестантський характер пам'ятки підтверджує звернення автора до слов'яно-руської мови, яку він вважає головним засобом пізнання Біблії віруючими.

Прикладом поєднання реформаційно-протестантської світоглядної традиції з національно-мовною слід вважати також коментарі невідомого волинського вільнодумця першої третини XVII ст., залишені на одному з примірників Острозької Біблії. Коментарі стосуються політичних, побутових, а найбільше богословських питань і мають очевидне полемічне спрямування. У розумінні проблеми спасіння, у баченні церкви автор коментарів наближується до протестантизму, заперечуючи духовенство як посередника між Богом і людиною.

Антитринітарії. Серед протестантських рухів в Україні особливе місце належало антитринітаризму, який набув підтримки серед кальвіністів, що стояли на позиціях радикальній Реформації.

Соціальний склад антитринітаризму у цей ранній етап доволі строкатий: крім шляхти, у ньому перебували окремі міщани, ремісники, торговці, міська біднота (чимало лідерів руху в Польщі, Білорусії та Литві вийшло з дрібної шляхти, міщан — Мартин Чехович, Мартин Кровицький, Симон Будний, Петро Гонезій та ін.). Його ідейна програма передбачала скасування кріпацтва, експлуатації, державних інститутів, війни, насильства, потребувала спільності майна, загального братерства і рівності [3].

Завдяки створенню у 60—70-х рр. справжнього центру антитринітаризму у південно-західних землях Великого князівства Литовського та Південній Польщі, основним регіоном поширення течії в Україні цього періоду були Волинь, Підляшшя, Галичина, Сяноччина. І хоча у 70—80-х рр. XVI ст. у Польщі й Великому князівстві Литовському антитринітаризм перебував ще у стадії ідейно-організаційного оформлення, він зафіксував поворотний момент в еволюції східнослов'янського релігійного вільнодумства — остаточне з'єднання єретичних течій, що вийшли з надр православ'я, з протестантизмом.

Разом з тим, православ'я активно виступило проти поширення нового протестантського вчення, яке мало вищий науково-філософський рівень і становило значно більшу небезпеку для своїх супротивників. Наприкінці XVI ст. з'являється ціла низка православних творів, написаних проти антитринітаризму.

Поєднання єретичних доктрин, що йшли з Росії, з вченням плебейської течії польсько-литовського антитринітаризму — одна з рис, що були виявом своєрідності раннього білорусько-українського антитринітаризму. Однак на початку XVII ст. в антитринітарському русі взяли верх поміркованіші соцініани.

Рух социніан. На початку XVII ст. серед протестантів у Західній Європі поширився рух социніан — послідовників італійського гуманіста і діяча Реформації Фавсто Паоло Соцціні (1539–1604). За їхніми переконаннями, існувала потреба цілком розмежувати світську та церковну владу, що складалася зі «зборів» (собору) всього духовенства, «міністрів» (пасторів), що їх призначав собор, які й собі призначали церковних старшин і дияконів. «Міністри» забезпечували проведення літургій та проповідництво.

Социніани не надавали церковним посадам ніякого ієрархічного значення, а тільки дисциплінарне — дбати про церковний лад і служити потребам церкви і незаможних громадян. Учити ж у церкві, на їхню думку, міг усякий, хто володів чистотою морального життя й був здатний до вчителювання — для цього не потрібно ніякого особливого духовного покликання [4, с. 727–728].

Социніани виступали за свободу совісті як умову морального вдосконалення людини. Популярним був серед них гуманістичний погляд на те, що цінність людини визначається не її вірністю релігійним догмам, а дотриманням норм етики.

Громади социніан з першої чверті XVII ст. поширився в українських землях Речі Посполитої, де їх підтримала низка місцевих шляхетських родів польського й українського походження: на Галичині (Червона Русь) — Любенецькі, Волині — Чапличі, Гойські, Сенюти, Гулевичі, Холоневські, Рогозинські, Київщині — Немиричі, Войнаровські, Івашенцевичі, Бабинські, Брацлавщині — Ободенські[5].

Близько 1612 р. український шляхтич Юрій Чаплич-Шпанівський заснував збір у Киселині, а його брат Мартин — у сусідньому Березьку. Чапличі стали також фундаторами громад социніан у Берестечку, Галичанах, Милостові, Шпанові. У 1638—1640 рр. до Киселина збиралися на синоди социніани з усієї Волині.

Другим важливим центром социніанства в Україні стала Гоща, де у 1600 р. збір заснував український магнат, краківський каштелян Гаврило Гойський, а Павло Сенюта у 1616 р. відкрив збір у Ляхівцях і Тихомлі. На початку XVII ст. (не пізніше 1610 р.) у Черняхіві збір був утворений овруцьким старостою і київським підкоморієм Степаном Немиричем. Крім перелічених основних осередків социніанської церкви, слід назвати також громади у Водирадах Луцького повіту, Бабині (поблизу Рівного), Іваничах, Полонному, Варві.

Наприкінці XVI—на початку XVII ст. виникли громади социніан і у маєтках православного магната, князя К.-В. Острозького — в Острозі, Острополі, Старокостянтиніві. Князь користувався їхніми послугами у своїй політичній та освітній діяльності. Однак і після його смерті у 1608 р. згадані громади продовжували існувати [6]. До социніанських громад належали також міщани Гощі, Рафалівки, Ляховець, Берестечка, Полонного та інших українських міст.

Як і кальвіністи, социніани прагнули адаптувати своє вчення до української культури та православних ідейних традицій. Цікавим прикладом цього є польськомовний полемічний твір «Antapologia», написаний Євстахієм Гізелем (Кісілем) у відповідь на «Апологію» Мелетія Смотрицького та на захист автора «Апокрисису» Христофора Філалета (під іменем якого, ймовірно, виступив кальвініст Мартин Броневський) [7, с. 127–128].

Безсумнівним внеском социніан у національно-культурне життя України є їхня науково-перекладацька діяльність. Прикладом є переклади Євангелія українською книжною мовою, здійснені социніанинами Василем Тяпинським у 1570 р. та у 1589 р. – Валентином Негалевським.

У другій чверті XVII ст., особливо з кінця 30-х рр. у Речі Посполитій посилюються контрреформаційні репресії щодо

представників антикатолицьких течій. У 1644 р. сочиніани були вигнані з Киселина й Березька, а Юрій Чаплич разом з сочиніанськими проповідниками були позбавлені громадянських прав.

Значна частина шляхтичів, членів сочиніанських громад, почали переходити до католицизму і змушували це робити своїх кріпаків та міщан.

Відчуваючи погіршення умов для сочиніанства на Правобережній Україні, Юрій Немирич у 1643 р. купив землі на Лівобережжі. Орендаторами в цих маєтках він призначав сочиніан.

У 1658 р. у Дазьві на Волині (поблизу Володимира) відбувся синод сочиніан — останній в Речі Посполитій. Ймовірно, він відбувся у першій половині року, оскільки вже 20 липня 1658 р. сейм Речі Посполитої прийняв ухвалу щодо вигнання сочиніан з країни.

Загалом поширення руху сочиніан в Україні, як і протестантизм загалом, тривало недовго. Вже у другій чверті XVII ст. більшість шляхтичів відійшла від протестантизму. Політика офіційної влади Речі Посполитої, посилення репресій проти дисидентів, пропаганда єзуїтів, відсутність необхідної для Реформації соціальної бази, міцного класу бюргерів, розвинутої міської демократичної культури, врешті той факт, що цілі, що їх ставили собі шляхтичі, були значною мірою досягнуті, — все це зумовило спад протестантського руху. При цьому родини, які були колись православними, вже рідко поверталися до віри батьків, а переходили здебільшого у католицизм. У цьому сенсі протестантизм став своєрідним містком на шляху до покатоличення української шляхти [8, с. 209–211].

Оцінюючи значення реформаційних процесів в Україні Нового часу, слід враховувати їхній вплив на її релігійне і культурницьке життя, особливо у полемічній і видавничій справі,

яка, у переважній більшості була спрямована проти католицизму. Проте, майже вся ця література написана доступною для українців мовою. В. І. Ульяновський вважає, що «діяльність протестантів, покликана заперечувати необхідність традиційних християнських конфесій, як це не парадоксально, сприяла їхньому відродженню, самоочищенню і пробудженню до духовної праці. Діячі православної церкви в Україні значною мірою використали досвід протестантів для внутрішньої реорганізації та вдосконалення церковного життя. У ряді випадків вони спільно з останніми боролися з католиками й особливо єзуїтами» [8, с. 211].

Протестанти позитивно вплинули на культурно-освітнє і церковне життя України. Їхня освітянська, видавнича, перекладацька, полемічна практика мала велике значення в історії та культурі України.

Вище означене робить проблему, розглянуту у доповіді, перспективною для вітчизняних наукових студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Микитась Василь. Давньоукраїнські студенти і професори / Василь Микитась. – К.: Абрис, 1994. – 288 с.: іл.
2. Огнева О. Середньовічні протестантські видання на Волині [Електронний ресурс] / О. Огнева, О. Златогорський. – Режим доступу: istvolyn.info
3. Любашенко В. І. Історія протестантизму в Україні. Курс лекцій. Лекція 5. Ранній протестантизм в Україні (Антитринітаризм. Соцініанство) [Електронний ресурс] / В. І. Любашенко – Режим доступу: gisu.org.ua
4. Любашенко В. І. Соцініанство, Антитринітаризм / В. І. Любашенко // Енциклопедія історії України: у 10 т. — К. : Наук. думка, 2012. — Т. 9. – 944 с.
5. Любашенко В. І. Історія протестантизму в Україні.
6. Нікольченко Ю. М. Рух соцініанів в Україні / Ю. М. Нікольченко // Реформація та її вплив на розвиток суспільства.

Програма круглого столу 27 жовтня 2017 р. Азовський морський інститут НУ«ОМА». – Маріуполь, 2017. – С. 3.

7. Исаевич Я. Д. Преемники первопечатника / Я. Д. Исаевич. – М.: Книга, 1981. – 190 с.

8. Ульяновський В. І. Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3-х кн.: Навч. посібн. / В. І. Ульяновський. – К.: Либідь, 1994. – Кн. 2. – Середина XV–кінець XVI століття. – 254 с.

Садібєков Е.О.,

*докторант КазНУ имени аль-Фараби, магистр социальных наук
(г. Алматы, Республика
Казахстан)*

Косбатырова Н.Б.,

*магистр педагогических наук,
КазНУ имени аль-Фараби,
(г. Алматы, Республика
Казахстан)*

ПЕРСПЕКТИВЫ РЕЛИГИИ И СОЦИАЛЬНЫХ НАУК НА ПРОБЛЕМУ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ДЕСТРУКТИВНОСТИ

У статті розглядається і аналізується деструктивна природа людини. У той же час, зіставляється ставлення релігії і соціальних наук до цієї якості.

Ключові слова: *деструктивність, соціальні науки, релігія, людина.*

В статье рассматривается и анализируется деструктивная природа человека. В то же время, сопоставляется отношение религии и социальных наук к этому качеству.

Ключевые слова: *деструктивность, социальные науки, религия, человек.*

The destructive nature of man is examined and analyzed in the article. At the same time, the relation of religion and social sciences to this quality is compared.

Key words: *destructiveness, social sciences, religion, man.*